

تاریخچه کتابت

سعادت احمدزاده*

چکیده

مقاله حاضر به بررسی نحوه برقراری ارتباط انسانهای اولیه و انتقال خواسته ها و اندیشه ها می پردازد. سپس فرهنگ های ارتباط و انتقال اطلاعات مطرح می گردد و به ابزار ذخیره اطلاعات و نحوه دسترسی به اطلاعات می پردازد.

۹۳

واژه های کلیدی

کتابت، انتقال اطلاعات، ذخیره اطلاعات، اطلاعات.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

S_ahmadzadeh2001@Yahoo. Com

انسان از آغاز آفرینش برای برقراری ارتباط از حواس پنجگانه استفاده کرده و به صورت غیر زبانی خواسته‌ها و اندیشه‌ها را انتقال داده است. مثل اشاره، صدا روی طبل که برای انتقال پیام استفاده می‌شد. مارشال مک دونالد، از شخصیت‌های معروف کتابداری، آن را فرهنگ شفاهی نام نهاد. بعدها که زبان در فرهنگ شفاهی به وجود آمد بشر برای انتقال اندیشه و برقراری ارتباط با هموعان خود از طریق زبان امتیازی پیدا کرد.

زبان گفتاری تا هزاران سال یکی از مؤثرترین وسایل ارتباط فکری بود. گاهی نیز بدون دخالت زبان از روش شنیداری مثل نمایش تصویر انسان، حیوان یا گیاه اطلاعات را منتقل می‌کرد. تا این که به تدریج از خط استفاده شد و بشر توانست با استفاده از وسائل مختلف مثل سنگ و لوحه، اندیشه و پیامش را بنویسد. عده‌ای از دانشمندان معتقدند که درست زمانی که انسان توانست از راه نوشتن یاد بگیرد و یاد بدهد، اطلاعات را منتقل کرد و مرحله کتابت یعنی نوشتاری را از این دوران می‌دانند. انسان توانست به تدریج با اختراع خط و استفاده از مواد و ابزار نوشتاری گوناگون و اختراع کاغذ به انتقال اطلاعات بپردازد. سرانجام با سیر تکامل تمدن و فرهنگ موفق به اختراع چاپ گردید و در سطحی وسیع اطلاعات را از طریق تکنولوژی ذخیره کرده و با پیدایش کتاب، دانش بشری تدوین گردید. تعداد کتاب‌ها افزایش یافت و کتابخانه‌ها به عنوان گنجینه‌های دانش و فرهنگ ایجاد شدند.

تاریخ و آداب کتابت

آنچه به نظر می‌رسد این است که خط نویسی، در آغاز کار به شکل صورت نگاری بوده یعنی برای نوشتن هر چیز شکل آن را رسم می‌کرده‌اند. صورت نگاری به مفهوم نگاری مبدل شد و بر حسب عادت و قرارداد علامات خاص به جای آنکه نماینده شیئی باشند که تصویر شبیه به آن است، نماینده معانی شد که از زبان تصویر به ذهن وارد می‌شوند. مثلاً سر شیر نماینده بزرگی و تسلط بود (همان گونه که در مجسمه ابوالهول نیز چنین است) و زنبور علامت سلطنت به شمار می‌رفت [دورانت، ۱۳۷۲ : ۲۰۵]. پس از آن مفهوم نگاری پیشرفت و تکامل دیگری پیدا کرد. در این دوره بشر قصدش فقط تصویر نبود و مفهومی را پشت تصویر القا می‌کرد. در تحقیقات به دست آمده روی صخره‌ها تصاویر شیر و چاقو و انسان بوده و اینجا فقط تصویر مطرح نبوده بلکه با این تصاویر مفهوم منطقه شکار را می‌رسانده است و یا تصاویر پنج خورشید روی صخره، مفهوم پنج روز را داشته است. محققان این دوره را اندیشه نگاری نامیدند.

عده‌ای از زبان‌شناسان مرحله بعد از اندیشه نگاری را قائل هستند و آن مرحله واژه نگاری بوده است که در واقع هر واژه را با یک نشانی می‌نوشتند. برای گفتن ۵ و به جای کشیدن ۵ تا خورشید پنج تا خط را کشیدند که در واقع خط واژه نگار است. مرحله بعدی را آوانگاری می‌دانند که مرحله آخر الفباست و هر حرفش باید نماینده یک صدا باشد و هر صدائی در مقابلش یک حرف باشد. (تصویر ۱)

ابزار ذخیره اطلاعات

انسان اولیه با کنجکاو در اطراف خود اولین چیزی که به نظرش رسید سنگ بود که روی آن حکاکی می‌کرده و این دوران را سنگ نوشته می‌گویند (تصویر ۲). سپس به ترتیب دوران لوح فلزی و لوح گلین بوده که شهرت کتابخانه‌های معروفی مانند آشور بانیبال و تلو به داشتن این الواح بوده است و لوح چوبین که از چوب و برگ استفاده می‌کردند. پس از آن پاپیروس که کتابخانه اسکندریه شهرتش به آن بوده است. بعد تومار چرمی یا پارشمن که کتابخانه پرگامون شهرتش به آن است.

تصویر ۲

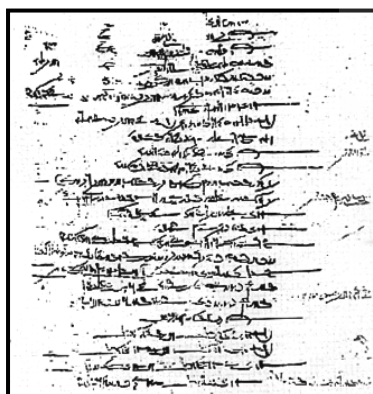
تصویر ۱

۱. مراحل تکامل خط. مأخذ: مجموعه مقالات اولین گردهم آرائی زبان و کتیبه و متون کهن.

۲. سنگ نبشته.

مأخذ: London British Museum

مصر باستان در زمینه خط و کتابت پیشرو بوده است. کاوش های باستان شناسی بر درخشش ادبی مصر در دوران امپراتوری فراغنه که با این تمدن مصری مرتبط است گواهی می دهند [دال، ۱۳۷۲: ۳۳]. در دو در آب های راکد و باتلاق های دلتای نیل، گیاهی به وفور وجود داشت که به یونانی پایپروس نامیده شد. از ساقه این گیاه برای نوشتن استفاده می کردند. صنعت پایپروس در هزاره سوم پیش از میلاد به اوج شکوفائی رسید. هزاران نویسنده کتاب ها را روی پایپروس مصری می نوشتند (تصویر ۳). تا اینکه بطلمیوس

تصویر ۳. نوشته روی پایپروس.

ششم برای این که از توسعه کتابخانه های پرگامون جلوگیری کند صدور آن را به خارج از مصر منع نمود تا نتواند با کتابخانه اسکندریه رقابت کند. ائومیس دوم به عنوان عکس العمل از پوست گوسفند و گوساله که پارشمن نام داشت برای مصرف نوشتن تشویق کرد و طولی نکشید که پارشمن و نام شهر پرگامون که تولید کننده آن بود زبازد مردم گشت [دوران، ۱۳۷۲: ۳۳]. کتابخانه اسکندریه مشهورترین و بزرگترین کتابخانه دوران باستان است. می گویند این کتابخانه تقریباً شامل ۴۹۰ نوار پایپروس بوده است. احتمال می رود که طول طومارهایی که به کار گرفته شده شش تا هفت متر بوده است. وقتی نسخه خطی پیچیده می شد به شکل استوانه ای درمی آمد که قطر آن به پنج تا شش سانتی متر می رسید و در دست گرفتن آن آسان بود.

مأخذ: London British Museum

کهن ترین نوار پایپروس معروف تقریباً مربوط به سال ۲۴۰۰ پیش از میلاد است. ساقه بردی (پایپروس) را رشته رشته می کردند و آن رشته ها را چپ و راست بر روی یکدیگر قرار می دادند و می فشردند. به این ترتیب کاغذ را که یکی از ارکان تمدن است، می ساختند. گواه بر خوبی ساختمان این نوع کاغذ آن است که نوشته هائی از پنج هزار سال پیش باقی مانده است که به آسانی خطوط آن خوانده می شود. برای آنکه با کاغذ کتابی بسازند، طرف راست هر صفحه را به طرف چپ صفحه دیگر می چسباندند [دوران، ۱۳۷۲: ۲۰۵]. با این ترتیب طومارهایی به دست می آوردند که طول بعضی از آنها به چهل متر می رسید. کاغذ خود یکی از مهم ترین کالاهای بازرگانی مصر در آن زمان و یکی از بزرگ ترین عطایائی است که این کشور به جهان بخشیده است. برای ساختن مرکب، رنگ سیاه فساد ناپذیر دوده را با کمی آب و صمغ گیاهی بر روی پاره تخته ای خوب مخلوط می کردند. قلمی که به کار می بردند از نی بود که کنار آن را با کارد می تراشیدند و برای نوشتن آماده می ساختند. با همین آلات و ادوات تازه فراهم شده، مصریان نخستین آثار ادبی جهان را می نوشتند [دوران، ۱۳۷۲: ۲۰۵].

بهترین اوراق پاپيروس که در دست داریم مربوط به یک رسم دینی است که مقداری نوشته های مقدس و غیره را در قبر مردگان می گذاشتند تا پشتوانه ای برای مرده باشد. از مهم ترین این متون "کتاب مردگان" است که قدمت آن تقریباً به سال ۱۷۰۰ قبل از میلاد می رسد.

انواع خط در مصر

خط هیروگلیف: ^۱ به گواه تاریخ نخستین خط بشری، خط هیروگلیف است. خط تصویری که ظاهراً اساس خط هیروگلیف است در آغاز شروع به کتابت در مصر رواج داشته است [بهمنش، ۱۳۳۶: ۶]. این مطلب ثابت شده است که پاپيروس از دوران خط هیروگلیفی برای نوشتن مورد استفاده قرار می گرفته است. به دلیل این که یکی از حروف خط هیروگلیفی به شکل نوار پاپيروس است (تصویر ۴). در سال ۱۸۲۲ شامپولین ^۲ رمز خط هیروگلیف را کشف کرد [بهمنش، ۱۳۳۶: ۱۱] (تصویر ۵).

Nature de la représentation	Signes	Valeur phonétique	Nature de la représentation	Signes	Valeur phonétique
Aigle		ʿ	Peloton		h
Feuille de roseau		z	Disque		l
Orbe		c	Massue		h
Poussoir		w	Verru		e
Verbe		b	Tiisu		s
Socle		p	Étang		f
Limace		f	Triangle		q
Chouette		ai	Corbille		k
Fau		n	Pédestal		g
Barbe		r	Tonnel		t
		x	Mois		i
			Serpent		u

تصویر ۴ و ۵: الفبای هیروگلیفی و کشف رمز خط هیروگلیف
مأخذ: بهمنش، ۱۳۳۶.

خط مقدس و قبطی: همزمان با خط هیروگلیف خط دیگری در مصر رواج گرفت که به خط مقدس معروف شد و این خط در دوره یونانی ها منحصرأ مورد استفاده روحانیون بوده است. از قرن سوم رسم الخط مصری دستخوش تغییر شد. به این ترتیب که مصریان الفبای یونانی را مورد استفاده قرار داده و حروفی را که برای ادای صداهای مخصوص مصری لازم بود بر آن افزودند. این خط به قبطی معروف شد زیرا مسیحیان مصری که قبطی خوانده می شدند از آن استفاده می کردند. زبان قبطی هنوز هم در کلیساهای قبطی به عنوان زبان مذهبی مورد استفاده می باشد [بهمنش، ۱۳۳۶: ۸].

دسترسی به اطلاعات

در دوران باستان اعتقاد بر این بود که کتابخانه های اسکندریه و آشور بانیپال کتابخانه عمومی بودند، اما واقعیت این است که در این دوران بی سوادى عامل مهمی بوده و کسانی که دسترسی به کتاب داشتند جامعه ای بودند متشکل از خبرگان و نویسندگان که احترام خاصی داشتند.

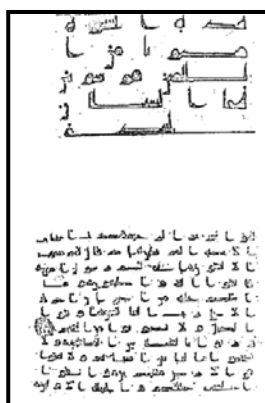
در دوران قرون وسطی فضا بازتر است. در این دوران کتابخانه های عمومی صومعه به وجود می آیند و مردم به این کتابخانه ها راه می یابند و در واقع مردم با کتابخانه و کتاب هایش آشنا می شوند. اما در این دوران نیز به واسطه شرایط اجتماعی هنوز محدودیت برای دسترسی به کتاب بوده است.

در قرون جدید با پیدایش دانشگاه ها و کتابخانه ها دسترسی عموم به کتابخانه به عنوان یک اصل مطرح است. آزادی و دسترسی مردم به اطلاعات از وظائف اصلی کتابخانه هاست.

کتابت در جهان اسلام

با ظهور اسلام کتابت وحی آغاز شد. حضرت محمد (ص) آیات و سوره های قرآن مجید را که به تدریج بر ایشان نازل می شد بر هر یک از نویسندگان حاضر می خواند و او می نوشت. این نوشته ها جمع آوری می گردید و نخستین اثری است که به صورت کتاب درآمد [فدائی، ۱۳۹].

شأن و عظمت قلم و به تبع آن کتاب و کتابت خدای متعال در قرآن کریم بیش از سیصد بار از آن نام می برد، گویای ارزشی است که علم در نزد پروردگار جهان دارد. حضرت رسول (ص) مسلمانان را بر آموختن خط تشویق می فرمودند. حضرت امیرالمومنین علیه السلام در فن کتابت کمال مهارت را داشتند.

پس از کتابت وحی، ضبط احکام و احادیث آغاز شد و از قرن دوم هجری نگارش و ترجمه کتب در رشته های مختلف آغاز گردید و باعث اعتلا و پیشرفت فرهنگ و تمدن اسلامی شد. تا پیش از پیدایش کاغذ در جهان عرب (۱۳۳/۴ ه. ق- ۷۵۱ م) و حتی دست کم دویست سال پس از آن، نگارش قرآن بر پوست حیوانات صورت می گرفت (تصویر ۶).

تصویر ۶. نگارش قرآن بر روی پوست.

مأخذ: مجموعه مقالات اولین گردهم آرائی زبان و کتیبه و متون کهن.

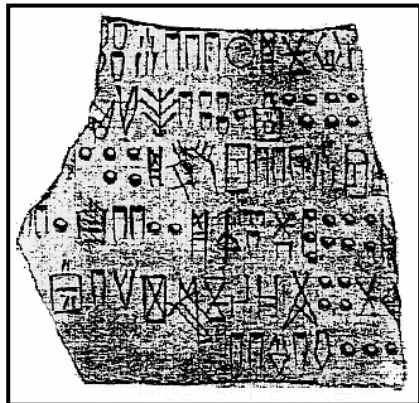
اعراب در مراکز مختلفی فن دباغی را تکامل بخشیدند، خصوصاً در کوفه که با نهاده شدن نامش بر خط زینتی و زاویه دار کوفی، که در نگارش نخستین قرآن ها به کار رفت و هنوز در سرلوحه ها به چشم می خورد، شهرت کسب کرد.

بین اسرای جنگی که در پی پیروزی سپاهیان والی عرب سمرقند در اتابک، نزدیکی تاشکند در آسیای مرکزی، به سال (۳۳/۴ ه. ق- ۷۵۱ م) گرفتار شدند چینیانی بودند که راز تهیه کاغذ را می دانستند و با راهنمایی های آنان نخستین کارگاه کاغذ سازی در سمرقند و بعداً در (۱۷۷/۸ ه. ق- ۷۹۴ م) کارگاه دیگری در بغداد دایر شد. در قرن چهارم هجری، صنعت کاغذ سازی در یمن رونق بسیار یافت در سده پنجم، کاربرد کاغذ در سراسر قلمرو اسلام عمومیت یافته بود. کشت کتان در خراسان و اطراف سمرقند رواج داشت. کاغذ همچنین از تکه های فرسوده پارچه ساخته می شد و برای به دست آوردن این ماده اولیه حتی از پوشش مومیایی های مصری استفاده گردید [دورانت، ۱۳۷۲: ۶۷۱].

در پی تألیف و ترجمه کتب و به منظور حفظ و نگهداری آثار، اولین کتابخانه ها در ممالک اسلامی به وجود آمدند. کتابخانه نظامیه بغداد از جمله این کتابخانه هاست.

تاریخچه کتابت در ایران

با تشکیل دولت ها در ایران خط نیز به تدریج شکل گرفته و موجودیت می یابد. این دولت ها با دولت مادها در اواخر سده هشتم پیش از میلاد وارد تاریخ می شوند. گرچه هردوت و کتزیاس، عمده ترین گزارش کنندگان تاریخ ماد اطلاعات مورد نیاز پژوهشگران

را در زمینه توان کتابت مادها به دست نمی دهند ولی شاهان ماد نام های ایرانی دارند و واژه هائی که از مادها گزارش شده اند، ساختار ایرانی دارند. به دنبال ماد، شاهان هخامنشی به قدرت رسیدند. زبان سنگ نبشته های میخی عصر هخامنشی زبان رسمی دربار هخامنشی بوده و با شیوه هائی تقریباً همسان در امر کتیبه نگاری شرح حال خود و کشور را به رشته تحریر درآورده اند. خط میخی فارسی از ساده ترین خطوط میخی شرق قدیم است و از خطوط عیلامی (تصویر ۷) آکاری و بابلی گرفته شده است.

تصویر ۷. مأخذ: مجموعه مقالات اولین گردهم آرائی زبان و کتیبه و متون کهن.

"تئودور نولدکه" خط میخی عصر هخامنشیان را گرفته شده از مادها می داند و این ادعا که مادها توان کتابت را نداشته اند از نظر این خاورشناسان مردود است. او می گوید بعید به نظر می رسد که دولت ماد یعنی از پای درآورنده یکی از نیرومندترین حکومت های روی زمین یعنی امپراتور آشور توان کتابت نداشته باشد، ازسویی پارس ها بدون گرفتن میراث کتابت از مادها نمی توانسته اند در کوتاه زمان ممکن صاحب هنر نوشتن آن هم با این درجه پیشرفت شوند [تامپسون، ۱۳۶۶].

پی نوشت ها

1. Pictographie
2. Champollion

منابع

- به قلم جمعی از متخصصین و پژوهشگران. ۱۳۷۵. **مجموعه مقالات اولین گردهم آرائی زبان و کتیبه و متون کهن**. ص ۱۶۱. شیراز ۱۲ تا ۱۴ اسفند ماه ۱۳۷۳، سازمان میراث فرهنگی. تهران.
  - بهمنش، احمد. ۱۳۳۶. **تاریخ مصر قدیم دانشگاه تهران**. تهران.
  - بهمنش، احمد. ۱۳۳۶. **تاریخ مصر قدیم**. ص ۶ دانشگاه تهران. تهران.
  - تامپسون، جیمز. ۱۳۶۶. **تاریخ اصول کتابداری**. ت: محمود حقیقی. مرکز نشر دانشگاهی. تهران.
  - تیتلی، ن. م. ۱۳۶۰. **کتاب و کتابت در جهان اسلام: از کتاب پنجهزار سال هنر کتاب و کتابت**. ت: کلود کرباسی. موزه ها. ش ۲، ص ۱۲.
  - دال، سوند. ۱۳۷۲. **تاریخ کتاب از کهن ترین دوران تا عصر حاضر**. ص ۳۳. ت: محمد علی خاکساری، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی. مشهد.
  - دورانت، ویل واریل. ۱۳۷۲. **تاریخ تمدن**. ج ۱. ج ۴. ص ۲۰۵. انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. تهران.
  - فدائی، غلامرضا. **نخستین کتاب و کتابخانه در تاریخ اسلام**. کیهان اندیشه. ص ۱۳۹. شماره ۳۱.
- London British Museum. (1979) *an Introduction to Ancient Egypt*. rev ed. London.